

علم اصول الفقه

۲۹

۱۳-۹-۱۹ پیدایش علم اصول

دراسات الاستاذ:
مهدي الهادي الطهراني

عوامل موفقیت و حید بهبہانی

- شہید صدر عامل پیروزی و حید بہبہانی را در چہار چیز می داند:
- عامل عکس العمل: عکس العمل جریان اخباری-گری برای و حید این امکان را فراهم کرد کہ بتواند دوبارہ دیدگاہای اصولی را مطرح نماید.

عوامل موفقیت وحید بهبهانی

- نقش موسوعه‌های حدیثی: در دوران اخباری-گری، موسوعات جدید حدیثی به تحریر در آمد و نیاز به آنها بر طرف شد. وجود موسوعات حدیثی امکان رشد علمی را ایجاد کرد و این رشد عامل موفقیت وحید بود.

عوامل موفقیت وحید بهبهانی

- نقش حاج آقا حسین خوانساری: توانایی فلسفی-ای که مرحوم حاج آقا حسین خوانساری به اصول داده بود، وحید را در مقابله با اخباری‌ها تواناتر کرد.
- عامل مکان: کربلا نزدیک نجف بود. نجف مرکز اصلی حوزه به شمار می‌آمد. قرب به نجف، موجب استمرار حرکت آغاز شده در کربلا توسط شاگردان و اساتید حوزه‌ی نجف گردید.

عوامل موفقیت وحید بهبهانی

- اما با توجه به شرح حال مختصری که ذکر کردیم، می‌توان عامل موفقیت وحید را در موارد زیر دانست:
- افراط اخباری-گری: در دوران وحید، اخباری-گری با علوم جدید و تعقل بشری خیلی افراطی برخورد می‌کرد. در نقل وحید پیدا است آنها به هر روایتی بدون توجه به موقعیت و شرایط آن، استناد می‌کردند. افراط اخباری‌ها، زمینه‌ی موفقیت وحید را فراهم ساخت.

عوامل موفقیت و حید بهبهانی

- ناتوانی علمی اخباری‌ها: اخباری‌ها قادر بر استدلال مباحث خود بر اساس مبانی پذیرفته شده-شان، نبودند. نقل‌های وحید نشان دهنده‌ی آن است که در هنگام استدلال، اخباری‌ها عاجز می-شدند، به خصوص که با استدلال هم مخالف بودند.

عوامل موفقیت و حید بهبهانی

- توانایی‌های مرحوم و حید: زندگی و حید بیانگر توانایی، نبوغ بسیار زیاد و حید است. او بسیار بحاث (اهل بحث) بود. از همان دوران شاگردی، استاد خود را تحت تأثیر قرار داد و از همان موقع حرکت ضد اخباری-گری خود را آغاز نمود.

عوامل موفقیت و حید بهبهانی

- شاگردان و حید: شاگردان برجسته‌ی مرحوم و حید که هر کدام شخصیت بزرگ علمی به حساب می‌آمدند، از آن دسته شاگردانی بودند که قادر به تبیین دقیق مواضع استاد خود و ادامه دهنده‌ی مسیر او هستند. از این رو در ایجاد جریان ضد اخباری-گری به و حید کمک کردند، و حرکت و حید را در جهان تشیع به یک جریان تبدیل نمودند.

عوامل موفقیت و حید بهبهانی

- کمک‌های صاحب حدائق: صاحب حدائق، اخباری معتدل، عاقل، با تقوی و از خود گذشته بود. ترویج‌ها و از خود گذشتگی‌های او، مبارزه‌ی و حید را به مراتب راحت‌تر نمود.
- عامل مکان: کربلا مرکز اخباری‌ها بود. با شکستن قدرت اخباری‌ها در آنجا، توان حرکت را از اخباری‌های دیگر سلب نمود و شعله‌های آتش اخباری-گری رو به خاموشی نهاد.

تألیفات اصولی و حید

- وحید بهبهانی، نویسنده‌ی بسیار پر اثری بود. دو شاگردش یکی ابوعلی صاحب منتهی المقال و دیگری طباطبایی صاحب ریاض در همین کتاب‌های منتهی المقال و ریاض، شصت کتاب و رساله از وحید بهبهانی نقل کرده‌اند. خیلی از این کتاب‌ها و رساله‌ها در مورد بحث اصول نوشته شده است.

تألیفات اصولی و حید

- برخی برای مرحوم و حید حدود هفتاد و دو کتاب نقل کرده‌اند که از جمله‌ی آنها: فوائد الحائریه، دو حاشیه بر معالم الاصول، دو رساله در استصحاب و اصالة البرائة و رساله‌ای در اجماع و شهرت است.
- از کارهای عجیب و حید بهبهانی، تعلیقه‌های او بر کتاب‌های شاگردانش است. او حاشیه‌ای بر کتاب منتهی المقال ابوعلی، شاگرد رجالی‌اش، و حاشیه‌ای بر کتاب قوانین میرزای قمی، شاگرد اصولی‌اش، دارد.

تألیفات اصولی و حید

- با این که و حید عامل اصلی فروپاشی اخباری-گری است، اما چندان آثار اصولی او محور بحث‌های اصولی بعد از خودش قرار نگرفت. بیشتر بحث‌های مطرح شده در کتب اصولی و حید و شاید بتوان گفت همه‌ی آنها، جدل و بحث با اخباری-ها بود. علت این مطلب هم واضح است. بیشترین هم و حید بلکه هم اصلی او صرف مبارزه با اخباری-گری می‌شد، پس قطعاً آثار او نگاهی به همین سوی داشت.

تألیفات اصولی و حید

- بعد از مبارزه‌ی و حید بود که فرصت مناسبی برای شاگردان وی پدید آمد تا کار برجسته‌ای در زمینه‌ی اصول خلق کنند و به بحث‌های اصول در فضایی آماده‌تر و به صورت جدی‌تر پردازند.

تأليفات اصولي وحيد

- . ربك: سيد محمد باقر صدر، المعالم الجديدة، صص ٨٥ - ٨٦.
- . ربك: علي دواني، وحيد بهبهاني، صص ١٤٦ - ١٤٨؛ سيد محسن امين، اعيان الشيعة، ج ٩، ص ١٨٢.
- . ربك: علي دواني، وحيد بهبهاني، ص ١٤٨.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- با نقد مبانی اخباری-گری، اصول دوباره زنده شد و ما شاهد یک جریان شکوفای اصولی از زمان وحید تا امروز هستیم. نگارش‌های صورت گرفته بعد از مرحوم وحید تا به امروز، به لحاظ حجم کتب و به لحاظ تعداد عناوین به مراتب افزون‌تر از نگارش‌های قبل از دوران وحید است. همین کتب خود شاهی صادق بر ادعای شکوفایی اصول در این دوران هستند.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- آثار اصولی مهم بعد از مرحوم وحید تا زمان آخوند خراسانی عبارتند از:

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- أ. قوانین الاصول:
- یکی از شاگردان وحید که در تاریخ علم اصول اثری بسیار ماندنی از خود به جای گذارد و اثر وی، اولین اثر مهم اصولی بعد از وحید هم شمرده می‌شود، میرزای قمی (متوفای ۱۲۲۷ یا ۱۲۳۱ هـ.ق) است. وی بیست و چند سال بعد از استاد خود در قید حیات بود و از فرصتی که در اختیار اصولی‌ها قرار گرفته بود، بیشترین استفاده را کرد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- کتاب قوانین او تا مدت‌ها حتی تا چند سال پیش از این، به عنوان یکی از کتاب‌های درسی، مورد توجه حوزه‌ی شیعه بوده است. البته در دوره‌های اخیر جلد اول آن به عنوان کتاب درسی مطرح بود و در دسترس همگان قرار داشت و جلد دوم قوانین معمولاً حتی امروز نیز در دسترس نیست و عموماً افراد از وجود آن بی‌اطلاعند. جلد اول قوانین تا آخر بحث مباحث سنت را دارد و در سال‌های آخر محوریت این کتاب به عنوان ماده‌ی درسی، فقط بخش‌های اول آن به دلیل اهمیت زیاد، تدریس می‌شد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- میرزای قمی در مقدمه‌ی کتاب قوانین، این کتاب را حاصل بحث‌های خود بر محور معالم معرفی می‌کند و می‌گوید: «من چیزهای را به معالم افزودم یا چیزهایی را که به عقیده‌ام مفید نبود، حذف کردم». به همین دلیل قوانین در عین حال که ترتیب کلی موافق با ترتیب معالم دارد، نوعی تنقیح نسبت به معالم محسوب می‌شود.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- قوانین به لحاظ حجم، حجیم‌تر از معالم است. بحث حجیت قرآن در قوانین آمده، در حالی که در معالم وجود نداشت. بحث‌های قوانین بسیار مفصل‌تر از آن چیزی است که در معالم وجود دارد. گستردگی بحث‌های کتاب قوانین یکی از ویژگی‌های آن است. از این روی بعد از دو قرن که از تألیف معالم می‌گذرد، در کنار معالم به عنوان یکی از کتب درسی حوزه مطرح می‌گردد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ب. الفصول الغروية في الاصول الفقهية:
- کتاب دیگری که به عنوان یکی از کتاب‌های درسی مورد توجه بوده، کتاب فصول است. صاحب فصول، شیخ محمد حسین بن عبد الرحیم اصفهانی (متوفای ۱۲۴۸ یا ۱۲۵۰ هـ.ق.)، به مطالب صاحب قوانین نظر دارد و در عین این که از صاحب قوانین به عنوان فاضل معاصر یاد می‌کند، نگاه انتقادی به قوانین دارد و مطالب آن را بسیار نقد می‌نماید.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ویژگی‌های کتاب فصول عبارتند از:
- ۱. اختصاص یک باب جداگانه در آن به مباحث عقلی:
- صاحب فصول در مقاله‌ی سوم - فی الادلة العقلیه - به مستقلات عقلی و غیر مستقلات عقلی می‌پردازد. این مباحث در آثار سید مرتضی هم دیده می‌شود، اما باب خاصی برای آنها در نظر گرفته نشده و آن گونه که این مباحث در فصول به صورت منقح آمده، در آثار قبلی‌ها وجود ندارد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- تنقیح مطالب و مباحث عقلی بعد از فصول در آثار دیگر اصولی همچنان ادامه داشت. علت وجود یک باب جداگانه در مورد مباحث عقلی به دلیل توجه مجدد اصولی‌ها به ادله‌ی عقلی و در واقع پاسخ-گویی آنان نسبت به شبهاتی بود که اخباری‌ها در باب حجیت عقل داشتند.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ۲. طرح بحث حسن و قبح عقلی:
- صاحب فصول حسن و قبح عقلی را در کتاب خویش مطرح کرده است. وی با این که ادعا دارد تمام مطالب قوانین را نقل و نقد می‌کند، اما ظاهراً این مبحث در قوانین وجود ندارد؛ زیرا در این قسمت اشاره‌ای به صاحب قوانین و آرای او نشده است.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

• ۳. طرح بحث برائت عقلی و برائت نقلی:

• برائتی که در آخرین قسمت ذریعه مورد بحث قرار گرفته، بیشتر برائت ذمه است تا یک بحث عقلی. ردپایی از این بحث نیز در معالم هم که بیش از ششصد سال بعد از ذریعه نوشته شده، نیست. اما صاحب فصول، فصلی را به این بحث اختصاص و دلایل آن را ذکر کرده است.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ۴. توجه به بحث استصحاب:
- آثار تحقیقات مرحوم حاج آقا حسین خوانساری را در مورد استصحاب در کتاب فصول مشاهده می‌کنیم. صاحب فصول تفصیل بین شک در مقتضی و مانع را به عنوان قول و ابداع خویش مطرح می‌کند. وی همچنین مفصلاً به ادله‌ی نقلی استصحاب می‌پردازد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ۵. طرح تعادل و تراجیح:
- صاحب فصول همانند صاحب معالم، تعادل و تراجیح را در انتهای اصول می‌آورد و همان‌طور که قبلاً گفتیم، این بحث در عده فقط در مسأله‌ی اخبار بود و تا زمان محقق همچنان آن رویه ادامه داشت. علامه حلی اولین کسی بود که این بحث را از بحث اخبار جدا نمود و بحث تعارض ادله را طرح کرد. وی نه تنها تعارض مستقر بلکه تعارض غیر مستقر: عام و خاص، مطلق و مقید را بحث نمود.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- در معالم همچنان جدایی این بحث از اخبار وجود دارد، اما تعارض غیر مستقر طرح نگشته است. صاحب معالم این بحث را در آخر اصول خود می‌آورد، در حالی که علامه آن را در انتهای اصول نگذارده بود. محل قرار گرفتن این بحث بعد از صاحب معالم به همان رویه ادامه داشت و هنوز هم این بحث آخرین مبحث اصولی است.